

БЕОГРАД
НОВИ САД
МАНАСИЈА
9 - 13. 9. 1997.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

**ВРСТЕ РЕЧИ
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

27 /2

БЕОГРАД, 1998.

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/1

У п р а в а М С Ц - а

Управник: проф. др Божо Ђорић. *Заменик управника:* проф. др Злата Бојовић. *Помоћник управника:* доц. др Јелица Јокановић-Михајлов. *Секретари:* Драгутин Миленковић, проф. и Радосав Мајдевац, проф.

С а в е т М С Ц - а

Проф. др Љубомир Поповић (Београд), *председник*, проф. др Јован Делић (Нови Сад), *заменик председника*, проф. др Драгана Мршевић-Радовић (Београд), доц. др Снежана Самарџија (Београд), доц. др Томислав Јовановић (Београд), проф. др Милана Радић-Дугоњић (Београд), проф. др Зоран Божовић (Београд), проф. др Дамњан Петровић (Приштина), Бланка Банаух (Београд), и проф. др Мато Пижурица

Јованка Радић
Јагодина

О ГРАМАТИЧКОЈ СТРУКТУРИ ТОПОНИМА (На примерима из беличког краја)

У монографијама насталим у области топономастике, о врстама речи се најчешће говори у оквиру њиховог учешћа у основама топонима, док се саме топомастичке јединице ретко анализирају по основи категоризације према врсти речи. Циљ овога рада је да топониме из Белице, централносрбијанске области, анализира управо са аспекта овакве категоризације, имајући у виду да при онимизацији речи често губе формално-граматичка обележја која имају у својој апелативној употреби. Овој анализи се приступа са дијалектолошког, односно етно-миграционог аспекта, а у оквиру географски, па и административно целовите области.

Белица, као изразито миграционо подручје, са становништвом које су различите миграционе струје интензивно насељавале и расељавале у дугом временском периоду,¹ пружа могућност за праћење процеса онимизације, јер се на овом подручју топомастичка слика још увек није у потпуности усталила. То се очитује у постојању знатног броја географских објеката који имају по два, каткад и три различита имена. Различит миграциони састав становништва, али вероватно и чување супстратског топонимског слоја, условљава појаву различитих модела у топомастици овог краја. Тако се за исти географски објекат употребљавају топоними *Трџњине бџре* (и *Трањине бџре*)/*Млака Де*; *Мџшков извор*/*Мџшков клџденац Р*, *Врлџињца*/*Врлџино Бе*; *Сџињџа*/*Сџињџар Ц*; *Јасикџр*/*Јасџке ЈП*, *Клџндви*/*Клењџр Р*, *Лиџџк*/*Лиџџр КС* и сл.

На структурном плану се у топонимији беличке области разликују једночлани и вишечлани, углавном двочлани топоними.

¹ У Белицу су се у последња два-три века стекле све значајније миграционе струје: косовско-метохијска као најбројнија, затим вардарско-моравска, тимочко-браничевска, шопска и динарска, уз малобројне старинце и повратнике (Станоје Мијатовић, *Белица, Насеља и џорекло сџановнишџџва*, Српски етнографски зборник LVI, СКА, Београд, 1948).

1. Међу једночланим топонимима се најчешће јасно издвајају именице и придеви.

1.1. У класи топонима са *именичким* граматичким обележјима сусрећемо апелативе из различитих значењских категорија, ређе и антропониме. Претежан број таквих топонима чине изведене или неизведене именице словенског порекла. У неким од њих препознајемо старије језичке слојеве, који се уочавају на више планова, на пример на лексичком: *Гај* (у средњобеличким и горњобеличким селима), *Лаз* (у горњобеличким селима), *Суђубине*, *Слајина* и сл. Још чешће се ови слојеви препознају у творби топонима, на пример у оквиру учешћа старог придевског суфикса *-ј* (*Црнче*, *Буковче*, *Вдљавче*, *Винорача*) суфикса *-ик* који се везује за изведене придеве (*Лозовик*, *Рибник*, *Језерник*, *Лишовик*, *Церовик/Цоровик*, *Грабовик* и сл., изгледа са првобитним етнонимским значењем, или значењем насељеног места),² суфикса *-ац* (*Звезданац*, *Пејлдвац*, *Глиборац*, *Ђукдвац*) и др. Овакви топоними су скоро по правилу везани за веће географске објекте, што такође упућује на њихову вишевековну присутност, односно на могуће супстратско (словенско) порекло. Међу топонимима којима је у основи страна лексема, бележимо како оне који су несумњиво врло стари (можда и старобалканског порекла, као *Шийиље*, *Барддња ЈП*, *Праћина*), тако и оне који се могу везати за каснији период, на пример за период турске владавине: *Ђаба*, *Босјанишије*, *Башиована*, *Кдвалук* и сл.³

Антропоними који су именовали, или и данас именују поједине родове, самостално ће се појављивати у именовању насељених места или, чешће, по правилу у множини, у именовању делова насељених места. У појединим беличким селима, углавном у висинским, где је изразитије присутна динарска миграциона струја, али делом и тамо где је становништво претежно досељено из Топлице, антропоними се самостално појављују у именовањима делова села (нпр. *Блајгојевићи*, *Власи*, *Вујчари*, *Марковићи*, *Рајићи*, *Шудуми* ВС; *Андрејићи*, *Дриљанци*, *Луковци* Де; *Грковићи* Б, *Вељкџчани* Л), док ће се таква имена у средњобеличким, нижим селима, појављивати најчешће паралелно са сложеним формама

² На овакву претпоставку наводи чињеница да је велики број ових локалитета и данас насељен, или пак постоје материјални трагови старих насеобина, писани документи или предања о њиховом постојању. Исту појаву бележимо и код дела топонима који представљају образовања са суфиксом *-ац*.

³ Велики удео турцизама у топонимији је свакако последица њиховог постојања у овдашњим народним говорима, али њихово израженије присуство у појединим селима ближе Јагодини упућује на претпоставку да је део тих топонима настао у време турске владавине. То се пре свега односи на оне топониме који чувају турску лексику које нема у живом говору, или опстаје са новим, измењеним значењем, исп. *Босјанишије* (оранична земља велике површине поред Лугомира, у непосредној близини града, некад вероватно повртњак) Ра, *Ђаба* С, *Ковалук* (и *Трмчар*) у ВС и сл.

средњег рода у оваквим топонимима бележимо на Голаку⁷ и у сокобањској котлини,⁸ а као прилично фреквентан топономастички модел оно је заступљено у појединим селима Тимока⁹ и у околини Врања.¹⁰ У коликој мери прикупљена грађа одговара стварној ситуацији на терену, тешко је претпоставити, јер поједини истраживачи сличне топономастичке моделе изгледа нису ни бележили, сматрајући да као млађи топономастички слој нису вредни пажње.¹¹ Ипак, географска дистрибуција оваквих топонима нас упућује на претпоставку да су овај модел у Белицу најпре могле донети вардарско-моравска и тимочко-браничевска миграциона струја.

Попут наведених топонима, на ранијег власника, односно на некадашњу власничку или неку другу повезаност локалитета са неком особом, упућују и именице са присвојним придевом у основи (а обично са антропонимом у корену), као што су: *Димитријевица*, *Џџиница* Ша, *Ђорђевица/Ђорђевица* КС, *Рајковица* Шу, *Миленковац* ГШ, *Сидановац* Сл (извор), *Марисављевица* Мил, *Вљовица*, *Прддановица* Драг и сл.¹² Иако је њихово присуство у беличкој топонимији незнатно, већина наведених топонима именује веће географске објекте, који су уз то често лоцирани у селима са већим присуством старинаца. (Њима се могу придодати имена села *Сидоковац*, *Ковачевац/Ковачевац*, *Глодџац*), као и имена река (*Белица*, *Јошница*, *Јелица*, *Лејница*, *Вдлавица*), потока и већих географских објеката (*Пејлџац*, *Глиџорац*, *Бресидџац*), често са апелативом у основи). То нас упућује на претпоставку да ова образовања представљају старији топономастички модел, у оквиру кога су се и овде, као и на већини других подручја, присвојни придеви у топономастичкој функцији супстантивизирали различитим именичким суфиксима. (Помоћу истих творбених морфема топонимизирали су се и

⁷ Недељко Богдановић, *Микројойонимија Голака*, Ономатолошки прилози VII, САНУ, Београд, 1986, стр. 483–498.

⁸ Вилотије Вукадиновић, *Микројойонимија Сокобањске котлине*, Ономатолошки прилози XI, САНУ, Београд, 1990, 367–397.

⁹ Љубиша Рајковић Кожељац, *Ономасијика Тимока*, Ономатолошки прилози XI, САНУ, Београд, 1990, стр. 109–363.

¹⁰ Јаворка Маринковић, *Микројойонимија Врања и околине*, Ономатолошки прилози X, САНУ, Београд, 1989, стр. 67–164.

¹¹ Образлажући због чега је у селу Осек Паша код Баковице забележен само један топоним (Поље), аутор наводи да „Поједине парцеле на терену Поља носе имена ранијих и садашњих власника, која су подложна честим променама” (Алија Цоговић, *Ономасијика Баковице и суседних села*, Ономатолошки прилози VIII, САНУ, Београд, 1987, стр. 301.)

¹² У оквиру овог топономастичког модела, у беличкој топонимији бележимо неколика примера са суфиксима *-ка* и *-че* (*Бурђанка* Ри, *Тдшинка*, *Ђдсинче*, *Пејринче* Ви), којима се именују мањи географски објекти, као и пример са суфиксом *-ача* (*Рисидвњача* ВС).

Уопште, при разврставању речи у врсте посебан проблем представљају функционално поименичени придеви у топонимији, а о њиховим именичким или придевским обележјима поуздано сазнајемо тек из њихове локалне употребе. Илустративан је у том смислу споменутим ојконим *Дубока*, али и познати ојконими *Рашка* или *Гроцка*. Ојконим *Рашка* се на пример у Правопису МС/МХ сматра именицом и препоручује се његова именичка промена,²¹ како је и у локалном говору, док исти ојконим нови Матичин Правопис сматра придевом и препоручује придевску промену.²²

2. Вишечлане топониме најчешће чини придевско-именичка или предлошко-именичка синтагма.

2.1. Придевско-именичке синтагме су у Белици врло продуктиван топономастички модел. Бележимо их како у именовану већих географских објеката (*Црни вр*, *Тѣйребово їдље Д*, *Мѣрѣино їдље П*, *Лѣїо брдо ГШ*, *Ракљїїа кдса М*, *Љубичева бѣра Ра*, *Десїоїбвске шуме К*, *Сѣлаково брдо ВС*, *Вїдове сѣнице Бе*, *Гѣрње Шїїїїље*, *Гѣрњи Рїкѣвац Шу*), тако и у именовану мањих објеката (*Лѣкино бранїче К*, *Нѣсїїин брѣѣ Ви*, *Кѣлин брѣѣ*, *Сїѣра њїва Ша*). Честа је појава да један члан овакве синтагме, управни или зависни, преузима топономастичко значење синтагме (*Сѣвин їдїїок/Пдїїок Де*, *Бѣкина крївка/Крївка Ша*, *Мѣрѣино їдље/Пдље П*, *Кѣлицко брдо/Кѣлїцко Ша*, *Вѣїїна њїва/Вѣїїно*). Ослањање топономастичког значења синтагме на придев, како смо већ напред запазили, бележимо најчешће у синтагмама са присвојним придевом. Уколико придев који преузима топономастичку функцију поприми за овдашњу топонимију уобичајени облик средњег рода, он чува и своја придевска обележја, тј. мења се по придевској промени, а уколико се сачува род који је имао у оквиру топономастичке синтагме, такав придев се укључује у процесе поименичавања о којима смо напред говорили. Топономастичке синтагме у којима придев одређује објекат који се именује по изгледу, квалитету и сл., ређе се свде на један члан, посебно не на зависни. Тако ће се искључиво са пуним ликом употребљавати топоними *Црни вр*, *Бело брдо*, *Црвени брѣѣ*, *Дебело брдо*, *Шибовїїи їоїїок*, *Јерѣованска коса* и сл.

Зависни члан топономастичке синтагме изоставља се често у ужим социјалним групацијама, у породици, роду, махали, селу. Тако ће винородна брда на падинама Црног врха у оквиру села бити именована као *Брдо* или *Виноѣради*, док ће се у ширим оквирима (официјелно) употребљавати пуне варијанте тих имена *Црнѣчко брдо*, *Међурѣчко брдо*, *Деонїчко брдо* и сл. Родови са породичним именима *Врајкѣри* и

²¹ *Правоїис срїскохрваїскоѣа књижевноѣ језика*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1960.

²² *Правоїис срїскоѣа језика*, Матица српска, Нови Сад, 1994.

Майићки своја имања која су некада била ограђена зваће *Ќџраћа*, док ће други исте просторе називати сложеним именима *Врајкџрска џџраћа* и *Майицка џџраћа*. Дакле, један од чланова придевско именичке топономастичке синтагме, зависни или управни, изоставља се увек када постане сувишан, ради економичности у говору.

2.2. Међу предлошко-именичким синтагмама се појављују синтагме са предлозима *више* (*Више шуме Ша, Више цркве, Више друма Б, Више сџакљаре Ви, Више вџде С и сл.*), *до* (*До Белицу КС, До бресџа ДШ, До друма Вр и сл.*), *иза* (*Иза шкџле Де, Ѐза брџа/Иза брџа Ша*), *изнад* (*Изнад Ливџде Ме*), *исџод* (*Исџод друм Шу, Исџод Грађу, Исџод џрџбља Ка, Исџод вџде/Исџод вџду Де, Исџод кџсу/Ѐсџод косу Б и сл.*); *код* (*Код аниџене П, Код Браџдини орџси, Код брес, Код бресџови/Бресџови Шу, Код џоџџла/Тоџџла Бе, Код Бумбџле Д, Код цџгле Шу, Код дебџло дрво/Дебџло дрво Вр, Код џлџ Шу, Код џџралишиџе Б, Р, Де, К, Код казанџцу/Казанџца Д, Код клџџе/На клџџу Шу, Код сџаре џџриџе ВС, Код чесме Б и сл.*), *на* (*На брџо Бе, Ме, Сл, На брес П, На Бумбџле/Бумбџле Д, На кџсу/Кџса Д и сл.; Наџкосу Шу, Б*); *над* (*Над чџсом Сл, Над Ливџде Ви, Над реку С*), *џод* (*Под лџзе, Шу, Пџџкосу Б, Шу*), *џреко* (*Преко Белицу КС, Преко јарџџу Шу, Преко џоџџка Вр, Преко Марџно/Дуз Марџно Ра и сл.; Прекџкосу Шу, Прекџџоље Шу*), *џ* (*Ѐкосу Бе, М*). Топономастичко значење оваквих синтагми је јасно присутно само у оним случајевима где *више* не постоји објекат орјентир исказан зависним падежом, док је у другим случајевима најсигурнији показатељ у препознавању тога значења гомилање предлога (*Идем на Код клџџу, ~ у Преко Белицу, ~ за Код казаницу, ~ у До Белицу и сл.*). У беличкој области су најпродуктивније синтагме са предлогом *код*, које се појављују како у новијим именованима, где је објекат који служи као орјентир скоријег постанка (*Код аниџене, Код џџџо-џџџи, Код шкџле, Код џродџвницу и сл.*), тако и у старијим, где је објекат орјентир давно нестао (*Код калџми, Код дџлаџ, Код џлџ, Код џџџкуше, Код крсџаџџе бџкве, Код Пџнине мехџне/Код Пџнине орџси, Код Јџлкине кџџе, Код цџџанске колџбе и сл.*).

Уколико се у оваквим конструкцијама предлог изостави, топономастичку функцију најчешће преузима именица у облику номинатива, па бележимо дублете типа *Код џџџкуше/Таџкуша, Код бресџови/Бресџови, Код казанџцу/Казанџца, Код дебџло дрво/Дебџло дрво, Код калџми/Калџми и сл.* У једном примеру, забележеном у селу Белици, чува се облик генитива и када се предлог изостави (*Код џоџџла/Тоџџла*). С обзиром на то да је село Белица претежно насељено становништвом косовско-метохијске миграционе струје,²³ а да овакав топономастички

²³ Према етнографским истраживањима, од 117 кућа, косовско-метохијског порекла је 101 (Ст. Мијатовић, *Белица...*, стр. 60).

модел још живи на подручјима са којих је ово становништво досељено,²⁴ вероватно се ради о миграцијама пренесеном моделу.

И на овом подручју, додуше у малом броју примера, бележимо појаву преношења акцента на предлог, односно срастања предлога са именицом: *Накосу Шу, Б, Најбјло СЛ, Низбрнице Сл, Прекдкосу Шу, Прекдоље Шу, Пдијкосу Шу, Бе, Подвдница Бе, Подзвезданац Ра, Подусје Ра, Укосу М, Бе и Заклйце* (шума иза Клика). У једном примеру, у висинском селу Мишевићу, бележимо и облик *Накдсје*, предлошко-именичку сложеницу која се завршава суфиксом *-је*, карактеристичним за сличне топониме на ширем српскохрватском, па и општесловенском подручју.²⁵ На претпоставку да су оваква образовања била шире присутна и у старобеличкој топонимији упућује нас име овдашњег села *Међуреч*, које се може објаснити преко првобитног облика **Међуречје*.

Можемо закључити да приступ топонимији појединих географских области са аспекта њене категоризације према врсти речи отвара могућности како за праћење самог развоја појединих врста речи и њихових међусобних дијахроно-синхроних односа, тако и за ваљана нормативистичка решења у савременој књижевнојезичкој употреби ове грађе.

СКРАЋЕНИЦЕ

Б (Бунар)	ЈП (Јошан. Прњавор)	Ра (Ракитово)
Бе (Белица)	К (Ковачевац)	С (Сиоковац)
В (Вољавче)	Ка (Каленовац)	Сл (Слатина)
Ви (Винорача)	КС (Кочино Село)	СЛ (Старо Ланиште)
Вр (Врба)	М (Мишевић)	СС (Старо Село)
ВС (Велика Сугубина)	Ме (Међуреч)	Т (Трнава)
ГШ (Горње Штипље)	Мил (Милошево)	Ц (Црнче)
Д (Драгоцвет)	П (Праћина)	Ша (Шантаровац)
Де (Деоница)	Р (Рибник)	Шу (Шуљковац)
Драг (Драгошевац)	Ри (Рибаре)	

²⁴ Светозар Стијовић, *О једном сиецифичном тонономасиичком моделу у сливу Белој Дрима*, Јужнословенски филолог XXXVIII, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1982, стр. 123–130.

²⁵ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I, JAZU, Zagreb, 1971, стр. 765.

ABOUT THE GRAMMATICAL STRUCTURE OF TOPONYMS
(BASED ON THE EXAMPLES FROM BELICA REGION)

S u m m a r y

The paper provides an analysis of toponyms from Belica, a central Serbian region, from the aspect of their classification according to the parts of speech. In their toponymic function nouns and adjectives appear as independent units. Particular attention is drawn by the adjectives functioning as nouns in toponymy evidenced both in the older toponymic layers (e.g.: *Jagodna/Jagodina*, *Bukovče*, *Crnče*, *Rakitovo*, *Duboka*) and in the younger ones. Possessive adjectives in toponymic function keep their adjectival properties and they appear in the neuter gender regardless of the gender of the object they denominate. In that respect, the doublet examples, such as: *Gazdicke livade / Gazdicko*, *Manastirska šuma / Manastirsko*, *Lazina koliba / Lazino* are quite illustrative. Such toponymic model was probably brought into the region of the central Serbia with the migrations of the population from the southern and southeast regions.

Doublet toponyms are most often made up of the adjectival-nominal and prepositional-nominal syntagmas (e.g.: *Crni vr*, *Tetrebovo polje*, *Belo brdo*; *Kod kalemi*, *Kod krstate bukve / Krstata bukva*, *Više staklare*). Within the adjectival-nominal syntagmas a phenomenon is evidenced that one member of such a syntagma sometimes takes over the toponymic meaning and is used as a variant of the toponym. Among such variant toponyms are also the adjectives which after taking over the toponymic meaning join in the processes of forming nouns. In the prepositional-nominal syntagmas with toponymic meaning there are encountered many prepositions with the locative meaning (*više*, *do*, *iza*, *iznad*, *ispod*, *kod*, *na*, *nad*, *pod*, *preko*, and *u*). Among them the most productive syntagmas are those with the preposition *kod*.

Jovanka Radić